

İDİL-URAL VE TÜRKİSTAN'DA
FİKİR HAREKETLERİ

AHMET KANLIDERE

© / otukennesriyat

YAYIN NU: 1656
KÜLTÜR SERİSİ: 934

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-906-0

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 2021
Gözden Geçirilmiş **2. BASIM**

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: [0212] 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: M. Bilal Erimez

Düzeltili: Turhan Karamehmetoğlu

Son Okuma: Dr. Kadri Mustafa Orağlı

Kapak Tasarımı: Ötüken

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Kapak Baskısı: CB Matbaacılık

Baskı: Ötüken Neşriyat AŞ
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 Beyoğlu-İstanbul
Tel: [0212] 251 03 50
Sertifika Nu: 49269

İstanbul - 2025

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE: 1982’de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsünden mezun oldu. 1983’te Boğaziçi Üniversitesinde başladığı yüksek lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Tarih Bölümünde tamamladı. 1988-1996 yıllarında M. Phil. ve doktorasını New York’ta, Columbia Üniversitesi Orta Asya Araştırmaları Ana Bilim Dalında yaptı. Yurda döndükten ve dört yıl Marmara Üniversitesinde çalıştıktan sonra 1999-2000 eğitim-öğretim yılında Kazakistan’daki Ahmed Yesevi Üniversitesinin Çimkent şubesinde dersler verdi. 2004-2007 arasında Taşkent’te kültür müşaviri olarak görev yaptıktan sonra Marmara Üniversitesine döndü ve 2009’da profesör oldu. 2016-2018 arasında Tarih Bölümü başkanlığını yürüttü. Hâlen aynı üniversitede Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı başkanı olarak görevini sürdürmektedir. Başlıca eserleri: *Reform within Islam: The Tajdid and Jadid Movement among the Kazan Tatars* (1809-1917) (1997); *Kadimle Cedit Arasında: Musa Cârullah* (2005); *Orta Asya Türk Tarihi* (ed.) (2011); *XIX. Yüzyıl Türk Dünyası*, ed. (2013); *Çağdaş Türk Dünyası*, ed. İ. Kemaloğlu ile birlikte (2014); *Sosyalizmden Türkçülüğe Kazanlı Ayaz İshakî* (1878-1954) (2019); Yusuf Akçura, *Damolla Âlimcan el-Barudî Tercüme-i Hâli*, haz., (2019); *Ötüken’den Kırım’a Türk Dünyası Kültür Tarihi*, ed. İ. Kemaloğlu ile birlikte (2020); *Doğu ve Batı Arasında Bir Tatar Mollası: Zâhir Bigi’nin Hayatı, Romanları ve Seyahatnâmesi* (2021); *İdil-Ural ve Türkistan’da Fikir Hareketleri: Dinî İslahçılık ve Ceditçilik* (2021); *Muallim, Muharrir, Müverrih: Yusuf Akçura* (2022); *Rusya’daki Türk Esirlerin Kurtarıcısı, Hilâl-i Ahmer Temsilcisi: Yusuf Akçura* (2023); *Yusuf Akçura ve Rusya Türklüğü* (2023); *Bağımsız Türk Cumhuriyetleri*, ed. İ. Kemaloğlu ile birlikte (2023).

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	15
--------------	----

I TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARININ DOĞUŞU VE GELİŞMESİ

Türkiye’de Türklük Araştırmalarının Kökenleri.....	21
Rusyalı Tarihçi ve Türkologların Rolü	26
Batı’da Türk Dünyası Araştırmaları.....	34
Sovyetologların Çalışmaları.....	40
Türkiye’deki Çalışmalar.....	49

II İDİL-URAL’DA DİNÎ UYANIŞ

Dinî Uyanışın Öncüsü: Abdunnasîr Kursavî.....	63
Şehâbeddin Mercanî ve Etkileri	78
Şeyh Zeynullah Resulî.....	90
Âlimcan Barudî	92
Rızaeddin b. Fahreddin.....	107
Musa Cârullah.....	113

III İDİL-URAL’DA MODERNLEŞME

Tatar Modernleşmesine Etki Eden Unsurlar.....	121
Kayyum Nâsırî ve Modern Tatar Edebiyatının Doğuşu.....	127
Muhammed Zâhir Bigi: Tezatların Adamı	137
Tatarlarda Halkçılık ve Sosyalizm Hareketleri	160

IV CEDİT HAREKETİ

Tarih Yazıcılığında Ceditçilik	167
İsmail Gaspıralı ve Eğitim Reformu	169
Kadimci Muhalefet: <i>Din ve Maişet</i> Dergisi	173

Sovyet ve Batı Tarihçiliğinde Cedit Hareketi	183
Dil ve Kimlik Tartışmaları	189
Dilde Birlik	189
Türkçülük ve Tatarcılık Tartışmaları	193
Müslüman, Türk ve Tatar Kimlikleri	196
Tatarlarda Kadın Hareketi	198
İsmail Gaspiralı'nın Rolü	198
Tatar Edebiyatında ve Basınında Kadın	200
Musa Cârullah'a Göre İslamda Kadın Hakları	204
Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu	207
Rusya Müslümanlarının Siyasi Faaliyetleri	216
Siyasi Faaliyetlerin Kökenleri	216
Rusya Müslümanları İttifakı'nın Kongreleri	221
Duma'da Müslüman Vekiller	228
Kültürel Özerklik ve Federasyon Tartışmaları	231

V OSMANLI VE RUSYA TÜRKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

İlişkilerin Kökenleri ve Gelişmesi	239
Yusuf Akçura	245
Ayaz İshakî	251
Fatih Kerimî	260
Musa Carullah ve Reformist İslamcılık	265
Eğitim Merkezli Etkileşim: Osmanlı ve Rusya Türkleri	271
İstanbul'a Gelen Rusyalı ve Türkistanlı Talebeler	271
Kazanlı ve Kırımli Aydınların Eleştirileri	277
Rusya'ya ve Türkistan'a Giden Osmanlı Muallimleri	285

VI TÜRK BASININDA TÜRKİSTAN VE KAZAN (1909-1914)

<i>Sırât-ı Müstakîm</i> 'in Buhara Uyanışı Üzerindeki Etkileri	293
<i>Sırât-ı Müstakîm</i> 'de Türkistan Meseleleri	293
Sibiryalı Âlimcan İdrisî	298
Buhara'da Usûl-i Cedid Mektepleri	305
Pan-İslamist Bir Tatar Dergisi	310
<i>Teârûf-i Müslimîn</i>	310
Abdürreşid İbrahim ve İslamcı Pan-Türkizm	314
Troyskilî Ahmed Tâceddin	318
Rusyalı Müslüman Kadınlar ve Emine Semiye Hanım	329
Kırımli ve İdil-Urallı Yazarlar	332
Buhara'da Usûl-i Cedid Kavgaları	336
<i>İslam Dünyası, Türk Yurdu ve İslam Mecmuası</i> 'nda Türkistan	340

VII
BUHARA'DA GÜÇ MÜCADELESİ:
CEDİTÇİLER VE BOLŞEVİKLER

Buhara Ceditçiliği Hakkında Tarih Yazıcılığı	349
Sovyet Özbekistanı'nda Kültürel Dönüşüm	365
Sovyetlerin Milliyetler Siyaseti	368
Din Karşısı Siyaset	376
Özbek Kadınının Dönüştürülmesi	381
Kollektifleştirme.....	384
Ceditçi Kuşağın Tasfiyesi.....	386
Feyzullah Hoca	390
Ekmel İkram.....	393
Stalin Devrinden Bağımsızlığa Uzanan Yol	397
Stalin Dönemi Liderleri (1937-1959).....	397
Şeref Reşidov (1959-1983).....	402
Özbekistan'da Perestroyka Dönemi	406
BİBLİYOGRAFYA	409
DİZİN	449
ALBÜM	469

ÖN SÖZ

İdil-Ural ve Türkistan'daki yenileşme hareketleri birçok araştırmanın ilgisini çekmiş, Türkiye'de bu alanda epey bir çalışma ortaya konulmuştur. Özellikle Rusya'dan gelen Türk aydınları Rusya Türklerinin fikrî ve siyasi faaliyetleri konusunda çok önemli yazılar yayımlanmışlardır. Bunlar arasında Yusuf Akçura'nın *Sırât-ı Müstakim* ve *Türk Yurdu* dergisindeki makaleleri Ceditçiliğin doğuşu ve gelişmesi konusunda önemli ipuçları vermektedir. Türkçülük hareketinin tarihini ele aldığı *Türk Yılı* (İstanbul 1928) kitabı ise bu alandaki araştırmaların temelini oluşturmıştır.

Önceleri dinî reformcu bir çizgide iken daha sonra seküler milliyetçi bir eğilime yönelen Abdullah Battal-Taymas'ın Türkiye'ye geldikten sonra yayımladığı *Kazan Türkleri* (İstanbul 1925) bu konuda klasik hâlini almış bir çalışmadır. Onun hâtıra niteliğindeki makaleleri, *Kızıl Dünya* (İstanbul 1962) adlı kitabı ve Cedit hareketinin önde gelen simaları hakkında yazdığı biyografiler kendisinin bu şahısları bizzat tanımış olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Abdullah Battal, samimi bir üslupla kaleme aldığı bu çalışmalarda Ceditçiler arasındaki şahsi ilişkileri ve farklı eğilimleri de güzel bir şekilde yansıtmıştır.

Taymas gibi, olayların içinde aktif olarak yer alan Zeki Velidî Togan'ın Tatar ve Başkurtlar arasında olduğu kadar Türkistan'daki fikir hareketlerinin anlaşılmasındaki katkılarına değinmeden geçmek mümkün değildir. Onun *Bugünkü Türkili (Türkistan)* ve *Yakın Tarihi* (İstanbul 1947) kitabı dönemin genel havasını ve ilişkilerin mahiyetini anlamak bakımından zengin veriler sağlamakta olup dinî reformculuk, Ceditçilik ve Türkistan'daki Basmacılık hareketi hakkında kıymetli bilgiler içermektedir. Togan'ın hâtıralarında

TÜRKİYE'DE TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARININ KÖKENLERİ

Türk Dünyası tarihçiliğini üç dönemde incelemek mümkündür. Birincisi, II. Meşrutiyet ve erken Cumhuriyet dönemlerindeki Orta Asya odaklı tarih anlayışı; ikincisi, Soğuk Savaş yıllarının gerilimli atmosferi altında oluşan Sovyet-karşıtı tarihçilik; üçüncüsü ise Türk cumhuriyetleri temelindeki Sovyet sonrası tarih yazımıdır. Bu bölümde, Türk Dünyası tarihçiliğinin geçirdiği evrelere temas edilecek, alanın önde gelen tarihçilerinin katkıları değerlendirilecektir.

Türkiye’de Türklük araştırmalarının gelişme sürecine bakıldığında, bunun siyasi ilişkilerle bağlantılı olduğu görülür. Nitekim, Osmanlı ülkesinde Doğu Türklüğüne alaka duyulması Türkistan’daki Rus işgaliyle başlamış ve bu saha daima siyasi gelişmelerden etkilenen bir yapıya sahip olmuştur. Rusya’nın Türk illerini istila etmesi, bununla ilgili haberlerin yayılması, Doğu Türkistan’da Yakup Bey’in bağımsızlık mücadelesi gibi olaylar İstanbul’da geniş yankılar uyandırmış, doğudaki Türk halklarının tarihini ve mevcut durumunu öğrenme merakını ortaya çıkarmıştır. Türkçülük hareketinin öncüsü olarak kabul edilen Osmanlı devlet adamı Ahmed Vefik Paşa’nın (1823-1891), Hiveli tarihçi Ebulgazi Bahadır Han’ın *Şecere-i Türk* adlı eserini Osmanlı Türkçesine aktararak neşretmesi (1864) bu ilginin bir sonucuydu.

Bundan on yıl kadar sonra, Türkistan meselelerine ilgi duyan bir başka aydın, Ali Suavi (1839-1878), Hive Hanlığı hakkında bir eser kaleme aldı. O, Rusya’nın Hive’yi işgal etmesi karşısında İstanbul hükümetinin duyarsız kaldığını düşünüyor, Orta Asya’da yaşananları İstanbul’a ve bütün İslam Dünyası’na duyurmak istiyordu.¹

¹ Ali Suavi, bu kitabı yazma sebebini şu şekilde açıklamaktadır: “Ulema ve hükemânın vatanları olan Maverâünnehir’i Rusyalı istila etti. İstanbul rûy-i teessüf

DİNÎ UYANIŞIN ÖNCÜSÜ: ABDUNNASÎR KURSAVÎ*

Tatar reformu veya uyanışı birçok araştırmaya konu olmuştur. Tatarların yaşadığı coğrafyanın problematik oluşu (yılın belli bir bölümünde gecelerin çok kısa, gündüzlerin uzun olması) namaz ve oruç gibi ibadetlerin uygulanmasında sorunlar yaratmış, bu gibi meselelere cevap verme ihtiyacı, oradaki ulemanın zihnî işleyişini canlı tutmuştur. Bu yüzden Tatar uleması arasında tartışmalar ve farklı görüşler olagelmiş ve bu da onlarda içtihadı olan yatkınlığı arttırmıştır. Bu kabil tartışmalar modernist bir söylem içermese de, söz konusu ihtilaflar –yanlış olarak- bazı araştırmacılar tarafından Ceditçi-Kadimci veya terakkiperver-mutaassıp mücadelesi olarak görülmüştür.

Kazan uleması içinde dinî ıslah hareketinin başlatıcısının Abdunnasîr Kursavî (1776-1812) olduğu kabul edilir (gerçi bunu Utız İmenî'ye kadar götürenler olsa da, onun reformcular safına dahil edilmesi hamasî bir gayretin ürünü gibi görünmektedir). Şehâbeddin Mercanî ve diğer reformcu ulema onun açtığı yolda ilerlemiş, fikirlerinin öncüsü olarak onu referans göstermişlerdir. Kursavî hakkında yazılanların önemli bir kısmı XX. yüzyılın başında, Ceditçi ulema ve aydınlar tarafından kaleme alınmıştır. Bu yazılanların Kursavî'nin fikirlerini ne ölçüde yansıttığı hususu elbette tartışma götürür (dolayısıyla burada tartışılacaktır). Böyle olmakla birlikte, bu iki âlimin değerlendirmeleri (sonrakilere kıyasla) çok daha sa-

* Bu kısım, daha önce yayımlanan bir makalemin geliştirilmiş hâlidir: Ahmet Kanlıdere, “Kazanlı Din Âlimi Abdunnasîr Kursavî (1776-1812): Hakkında Yazılanlar, Fikrî Gelişimi ve Etkileri”, ed. Tuğba Eray Biber, *Bozkırın Oğlu: Ahmet Taşağıl'a Armağan*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, s. 479-492.

TATAR MODERNLEŞMESİNE ETKİ EDEN UNSURLAR

XIX. yüzyılda ortaya çıkan uyanışın köklerini anlamak için Tatarların Rus hâkimiyeti boyunca maruz kaldıkları muamelenin safhalarına kısaca bir göz atmak gerekir. Kazan Tatarları XVI. yüzyılın ortasından beri Rus hâkimiyetinde yaşadıklarından ve kimliklerini koruma mücadelesiyle bilenmiş olduklarından, diğer Türk halklarına göre farklı tecrübelere sahiptirler. Rus hükûmetinin uyguladığı politikalar dönem dönem farklılık göstermiş, yoğun baskı dönemleri olduğu gibi, yumuşama ve uzlaşma siyasetinin yürürlükte olduğu zamanlar da olmuştur. Tarihçilerin bu konudaki yorumları farklılık gösterir. Bazı araştırmacılar (Bennigsen, Lazzerini, Rorlich, Taymas, Davletşin) Rus politikalarının baskıcı karakterini ve Ortodoks misyonerlerin Müslüman-karşıtı faaliyetlerini vurgularken,¹ Andreas Kappeler ve Vladimir Bobrovnikov gibi tarihçiler söz konusu dönemdeki Rus-Tatar ilişkilerini pragmatik esneklik olarak yorumlamışlardır.² Allen Frank ise Rus devletinin zorla Hıristiyanlaştırma

¹ Andreas Kappeler, "Czarist Policy toward the Muslims of the Russian Empire", ed. Andreas Kappeler ve diğerleri, *Muslim Communities Reemerge*, Durham: Duke University Press, 1994, s. 141-156.; Vladimir Bobrovnikov, "İslam in the Russian Empire", *The Cambridge History of Russia*, II, ed. Dominic Lieven, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, s. 202-223.

² Alexandre Bennigsen, "The Muslims of European Russia and Caucasus", *Russia and Asia: Essays on the Influence of Russia and the Asian Peoples*, ed. Wayne S. Vucinich, Stanford: Hoover Institution Press, 1972, s. 135-166; Edward Lazzerini, "Muslims in Russia and the Soviet Union", *The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History*, ed. Joseph L. Wiczyński, XXIV, Gulf Breeze, Florida: Academic International Press, 1981, s. 4-17; Abdullah Battal-Taymas, *Kazan Türkleri*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1966, s. 43-116; Tamurbek Davletşin, *Sovetskiy Tatarstan*, s. 15-25; Azade-Ayşe Rorlich, *The Volga Tatars: A Profile in National Resilience*, Stanford:

TARİH YAZICILIĞINDA CEDİTÇİLİK*

Sovyetler Birliği'nin çökmesi, bu coğrafyada yaşayan Türk kökenli toplulukların düşünce tarihi alanında yapılan çalışmaların parametrelerini yeniden belirlemiş, kapıların açılması ile kitap ve fikir akışının artması, belli Sovyet yaklaşımlarının ve tabirlerinin sorgulanmadan benimsenmesine de yol açmıştır.¹ Sovyet tarihçiliği Rusya Müslümanlarının fikir tarihini aydınlanmacı-demokrat entelijansiyanın din adamları sınıfına ve Pan-Türkist Ceditçilere karşı mücadelesi olarak görme eğilimindeydi. Öte yandan, çoğunluğunu Rusya, Kafkasya ve Türkistan kökenli yazarların oluşturduğu Türk araştırmacılar, Ceditçiliği merkeze alan bir tarih yazıcılığı geliştirdiler. Değişimi arzulayan bütün aydınların ve ıslahçı ulemanın Ceditçilikle özdeşleştirilmesi bu türden bir tarih yazımının ürünüdür. Bu alandaki tarih yazıcılığına geçmeden önce Ceditçiliğin tanımı ve kapsamı tartışılacak, daha sonra bu akımın algılanış biçimlerine temel teşkil eden Sovyet ve Türk tarih yazıcılığının temel özellikleri belirlenmeye çalışılacaktır.

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Rusya'da yaşayan Türk kökenli halkların önemli bir fikir hareketi olan Ceditçilik, değişik ilim adamlarınca farklı farklı algılanmıştır. Ceditçiler denildiğinde çoğu zaman Rusya Türkleri arasındaki yenilik taraftarı aydınlar kastedilse de, bu çok genel ve yetersiz bir tanımdır. Ceditçi

* Bu kısım, daha önce yayımlanan bir makalemin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir: Ahmet Kanlıdere, "Sovyet ve Türk Tarih Yazıcılığında Rusya Müslümanlarının Düşünce Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi: Türk Siyaset Tarihi (Tanzimat Sonrası)*, II/1 (2004), s. 149-181.

¹ Mesela, bunlardan biri "Marifetçi" tabiridir. Bazı araştırmacıların Ceditçilere atfen kullandıkları bu kelime tamamen Sovyet tarihçiliğinin ürünüdür. Aşağıda Sovyet tarihçiliğinden bahsederken bunu izah edeceğiz.

İLİŞKİLERİN KÖKENLERİ VE GELİŞMESİ

Osmanlı ve Rusya Türkleri arasındaki ilişkilerin kökeni ne kadar eskiye dayanmaktadır? Bu konuda yazılanlar oldukça fazla görünse de, bunların çoğu yüzeysel olup önyargı ve yanlışlıklarla doludur. Bu ilişkilerin kültürel boyutu oldukça eskiye dayanıyordu. *Altı Parmak*, *Lugât-ı Ahterî*, *Envâru'l-Âşıkîn*, *Tefsir-i Tibyan*, *Muhammediye*, *Mir'atu'l-Kâinât* ve *Marifetnâme* gibi Osmanlı âlimlerinin yazdığı kitaplar Rusya Türklerince de bilinmekteydi ve bunlar Kazan şehrinde birçok kez basılmıştı. Bunların dışında, bazı Osmanlı yazarlarının eserleri el yazısıyla çoğaltılmıştı. Abdüsselam Müftü, Abdurrahim Utız İmenî, Said Halfin ve İbrahim Halfin gibi alimlerin, adı geçen Osmanlı eserlerinden etkilendiği bilinmektedir. Bir Osmanlı eseri olan *Tarikat-ı Muhammediye* kitabı İdil havzasında ahlâk dersi olarak okutulmaktaydı.¹ Fuzulî, Nesimî ve Ahmedî gibi Osmanlı şair ve müelliflerinin eserleri Türkistanlıların edebî dilini etkilemiştir. Kırım'ın Osmanlı himayesine alınması, Osmanlı ordularının Hazar sahillerine kadar ilerlemesi, Rusyalı ve Türkistanlı hacıların İstanbul üzerinden gidip gelmelerinin çoğalmasından neticesinde kültürel etkiler daha da artmıştı.²

Osmanlı aydınlarının imparatorluk dışındaki Türkleri keşfetmeleri nispeten yakın bir döneme rastlar. 1860'lı ve 1870'li yıllarda, Türkistan'daki Rus işgalleri sırasında, Osmanlı aydınlarının dikkatleri doğudaki kardeşleri üzerine yöneldi. Rus ilerlemesi Osmanlı başınında merak ve kaygı ile izlendi. Aynı dönemde Avrupa'da yapılan Türkoloji araştırmaları, Osmanlı ve Rusyalı Türk aydınlarını ortak kökenleri konusunda bilinçlendirdi, Türkistan'a ilgi duyanların sa-

¹ Rızaeddin b. Fahreddin, *Ahmed Midhat Efendi*, Orenburg: Vakıf Matbaası, 1913, s. 121-123.

² Togan, *Bugünkü Türkili*, s. 487-488.

SİRÂT-I MÜSTAKÎM'İN BUHARA UYANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ*

Sîrât-ı Müstakîm'de Türkistan Meseleleri

Kazanlılar ve Kırımlılar kadar olmasa da, Osmanlı ülkesine tahsil için veya hac vesilesiyle gelen Türkistanlılar da bulunmaktaydı. Abdurrauf Fıtrat'ın İstanbul'da okuduğu, Mahmud Hoca Behbudî'nin Osmanlı ülkesini gezdiği, Abdülhamid Çolpan'ın Türkiyeli yazar ve şairlerden etkilendiği ve Türkçe şiirler yazdığı, Abdulla Avlanî'nin Türkiye'deki olaylar hakkında yazdığı, Vedud Mahmud'un Osmanlı basın ve yayınını takip ettiği bilinmektedir.¹ 1908'den sonra iş başına gelen İttihat ve Terakki Partisi (Genç Türkler), Türkistan gençleri üzerinde önemli etkiler yapmış, tanınmış Özbek aydınları İstanbul'da bulundukları sırada Jön Türk liderleriyle buluşmuş buradaki yeni fikirlerden etkilenip memleketlerine döndükten sonra orada Yaş Buharalılar denilen teşkilatı oluşturmuşlardır. Önceleri eğitim meseleleriyle uğraşan bu gençler, sonradan siyasi meselelere de girmişlerdir.²

XX. yüzyılın başında, Osmanlı, Türkistanlı ve Rusyalı Tatar aydınları arasında yoğun kültürel ilişkiler olmuştur. Buhara'da gazeteciliğin kesintiye uğradığı 1908-1912 yıllarında, Rusya'daki Tatar

* Ahmet Kanlıdere, "Sîrât-ı Müstakîm Dergisi ve Buhara'da Uyanış (1909-1911)", VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 30 Eylül – 4 Ekim 2013, İstanbul, 2014, s. 551-560.

¹ bk. Timur Kocaoğlu, "Yenilik Hareketleri ve İhtilaller Arasında Osman Hoca (Kocaoğlu)", *Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924*, s. 15-30.

² Akdes Nimet Kurat, "Tsarist Russia and the Muslims of Central Asia", *The Cambridge History of Islam*, 1B, ed. P. M. Holt, Ann K.S. Lambton and Bernard Lewis, Cambridge: Cambridge U.P., 1970, s. 521-522; Edward Allworth, *Uzbek Literary Politics*, London, The Hague, Paris: Mouton & Co., 1964, s. 32-34

BUHARA CEDİTÇİLİĞİ HAKKINDA TARİH YAZICILIĞI

Kırım'da ve İdil-Ural'da ortaya çıkan Ceditçilik, XX. yüzyılın başında doğrudan Rus yönetimi altındaki Türkistan Vilayeti ile Buhara ve Hive hanlıklarında (ayrıca Doğu Türkistan'da) etkili oldu. Türkistan'ın modernleşme tarihinde önemli bir yere sahip olan bu hareket hakkındaki yaklaşımları dört kısımda incelemek mümkündür. 1. Sovyet tarih yazıcılığı; 2. Muhaceretteki Türkistanlıların tenkidî yazıları; 3. Soğuk Savaş yıllarındaki Sovyet-karşıtı tarihçilik; 4. Revizyonist yaklaşımlar; 5. Bağımsızlık dönemi Özbek tarihçiliği.

Sovyet tarihçiliğine göre Ceditçilik 1880'li yıllarda Tatar burjuvazisi arasında doğan burjuva milliyetçiliği akımı olup amacı, İslam dinini millî burjuvazinin ihtiyaçları ile uyumlu hâle getirmekti. Orta Asya'daki Ceditçilik, 1905'ten sonra Pan-Türkçülük hareketine dönüşmeye başlamış, I. Dünya Savaşı sırasında esir düşen Türk subayları bu bölgede Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm fikirlerini daha da yaymışlardı.¹ Türkistanlı Ceditçiler, Şubat Devrimi'nden sonra kendi burjuva-milliyetçi teşkilatlarını (Yaş Buharalılar ve Yaş Hiveliler) oluşturmuş, Hokand Muhtariyeti'ni ilan etmişlerse de bu oluşum Bolşeviklerce dağıtılmıştı. Buhara ve Harezm cumhuriyetlerinin ilk zamanlarında etkili olan Ceditçi faaliyetler ise Bolşeviklerin girişiyle bertaraf edilmişti.

Sovyet tarihçiliği, Ceditçiliği genel olarak bu çerçevede değerlendirse de, bu değerlendirme dönemsel farklılıklar göstermektedir.² Bolşeviklerin henüz güçlü olmadığı ve Yaş

¹ T.N. Qari Niyazi, *Sovyet Özbekistanının Kültür Tarihi*, Moskova, 1955, s. 113-116. Aktaran: A. Zavkiy, "Ceditçilik ve Komünizm", *Millî Türkistan*, XIII/112 (Ocak-Şubat 1966), s. 12.

² Ceditçilik uzmanı Özbek tarihçisi Begali Kasimov, Ceditçiliği şu şekilde

A

- Abaşın, Sergey 385
Abdulahad (Buhara Emiri) 305, 307, 317, 326, 327, 412
Abdullah Tukay 16, 142, 174, 195
Abdülmeccid Efendi 306
Afgani (Cemaleddin) 108, 109, 266
Afganistan 327, 362, 377, 428
Aftonomistler 224
Agayev (Ağaoğlu), Ahmed 219, 227
Ahıska Türkleri 407
Ahmed Bay (Hüseynov) 88, 105, 106, 273, 415
Ahmed b. Hanbel 72
Ahmedcan Mustafa 106
Ahmed Cevdet Paşa 28, 242, 330
Ahmedi (Osmanlı şairi) 239
Ahmed Kemal 289, 290
Ahmed Mahdum Dâniş 173
Ahmed Midhat Efendi 87, 190, 191, 239, 240, 241, 247, 273-276, 286, 296, 412, 413, 425
Ahmed Münir Reşid 285, 313, 412
Ahmed Sirhindi (İmam-ı Rabbani) 67, 74, 90
Ahmed Vefik Paşa 21, 218, 241
Ahtem, Bünyamin 219
Âhund Fethullah ibn el-Hüseyn 72
Âhund Hayrullah b. Osman el-Evkâî 64
Akçura, Yusuf 5, 10, 15, 23, 26, 27, 28, 30, 38, 54, 82, 92, 93, 99, 101-104, 110, 162, 163, 169, 170, 172, 175, 196, 197, 220, 224, 230, 242, 245-252, 262, 278, 280-283, 300, 313, 333-335, 344, 345, 437, 441, 444, 445
Ak Hoca köyü 90
akıl-nakil çatışması 72
akidenin bozulması 110
Akmescit 93, 112, 286, 287, 332
Akmescit Mahallesi 93
Akmescit Merkez Rüştîyesi 287
Akmola 91, 231
Akmolinsk Vilayeti 324
Akyığıtzâde, Musa 136, 137, 143, 424
Âlem-i İslam 266, 308, 376, 414, 423
Âlem-i Nisvân dergisi 200
Ali Asgar Kemal 94
Ali İşan 80
Ali Kuşçu 298
Âlimcan, Hamid 400
Âlim Han (Buhara Emiri) 297, 308, 338
Ali Nusret Bey 256
Âliye Medresesi 115, 320
Aliyev, Salihcan 97
Allah'ın sıfatları meselesi 75
Allah'ın zâtı 75
Allworth, Edward 5, 44, 47, 51, 293, 351, 357, 361, 431, 433
Alman Dışişleri Bakanlığı 37, 303
Almanya 25, 36, 37, 39, 52, 58, 101, 191, 301, 303, 304, 314, 356, 386, 393, 404
Almatı 375
Altay 25, 191, 386, 388
Altaylar 345

- Altın Orda 23, 30, 34, 88, 259
 Altın Orda-Rusya İlişkileri 34
 Amerikan Koleji 332
 Anadolu 22-25, 27, 32, 190, 254, 255, 257,
 261-263, 330, 400, 422, 446
 Anadolucular 24
 Anadoluculuk akımı 24
 Anadolu Türklüğü 25
 Andican, A. Ahat 51
 Andican Ayaklanması 35
 Andropov, Yuri 405, 406
 Anna İvanovna 122
 Antun, Farah 109
 Apanayev, Abdullah 97
 Arabistan 22, 110, 152, 176
 Arabistan Vehhâbileri 176
 Aral Gölü faciası 407
 Arap alfabesi 375, 398
 Arat 39
 Arat, Reşit Rahmeti 39, 52
 Arkeoloji Cemiyeti (Kazan Üniversitesi) 81
 Artuş 289
 Asr-ı Saâdet 213
 Astrahan 71, 85, 88, 122, 153, 154, 203,
 220, 231, 271, 288-290, 319, 330,
 332, 340
 Asya Tipi Üretim Tarzı 26
 Aşkabad 371, 375
 Aşmarin, Nikolay 29, 136, 138, 143, 414
 Ata Han 327
 Atlası 213
 Atlası, Hâdi 82, 213
 Atsız, Nihal 24
Auslandstürken (Dış Türkler) 38
 Avarlar 22
 Avcioğlu, Doğan 26, 431
 Avlani, Abdullah 293, 355
 Avrupa medeniyeti 127
 Avusturya 208, 315
 Ayasofya 280, 301
 Ayaz İshaki (İdilli) 5, 10, 27, 28, 34, 128,
 131, 132, 135, 136, 160-163, 180,
 194, 200, 214, 215, 235, 241, 244,
 248, 251, 252, 255-262, 276, 280,
 303, 304, 398, 414, 415, 423, 437,
 444
 Aybek 400
 Aydınlanma Çağı 207
 Aydınlar Ocağı 25
Âyine dergisi 342
 Ayni, Sadreddin 44, 173, 298, 355
 Aytmatov, Cengiz 405
 Ayvazov, Hasan Sabri 313, 333, 444
 Azerbaycan 16, 23, 28, 29, 38, 49, 50, 53, 55,
 57, 154, 161, 172, 191, 194, 232-234,
 257, 275, 431, 444
 Azimbayev, Rahim Hoca 313
- B
- Baalbek 97
 Bacon, Elizabeth E. 44, 399
 Bahaeddin Bay (Musabayev) 289
 Bahaüddin Nakşibend 156
 Bahçesaray 170, 171, 198-200, 246, 332, 418
 Baka Han 307, 336
 Bakü 151, 154, 173
 Bala, Mirza 28, 274
 Baldauf, Ingeborg 37, 358, 446
 Balkan Harbi 27
 Balkarlar 233
 Balzac, Honoré de 141
 Barthold, V.V. 29, 33
 Barudi, Âlimcan 5, 9, 17, 64, 79, 87, 88,
 92-106, 110, 117, 183, 191, 235, 272,
 275, 281, 412, 415, 437, 444
 Basmacı 29, 355, 356, 362-364, 369, 373,
 377, 384
 Basmacılık hareketi 15, 355
 Başkurdistan 29, 32
 Başkurtçuluk 326
 Başkurtlar 15, 122, 123, 196, 197, 233, 318,
 326
 Başkurt soyluları (mirzalar) 122
 Başkurt toprakları 229
 Batı Dünyası 332
 Batı felsefesi 301
 Batı medeniyeti 170, 198

- Batu, Mahmud 388
 Bauman, Y.K. 351
 Bayezidov, Safa 230
 Baysun, Abdullah Recep 356
 Becker, Seymour 46
 beççeler 305
 Behbudî, Hoca Mahmud 293, 295, 296, 352, 360, 419
 Bennigsen, Alexandre 361
 Benzing, Johannes 37, 39
 Berezin, İlya N. 81
 Berlin 29, 37, 38, 67, 74, 90, 101, 109, 187, 205, 303, 328, 334, 344, 354, 404, 431, 438, 440, 446
 Beyrut 97, 114, 332
 bid'at 71, 72, 77, 87, 91
 Bigi, Muhammed Zâhir 9, 137, 138, 141-149, 152, 414, 416, 423
 Bikbolat Hazret 136
 Birimcan, Azim 386
 Birinci Duma 223, 228
 Birinci Rus Devrimi (1905) 243
 Bizans ülkesi 331
 Bobrovnikov, Vladimir 121-123, 189, 432
Bolşevik Dergisi 371, 442
 Bolşevik Devrimi 64, 100, 235, 365, 367, 388, 389
 Bolşevik Karşıtı Milletler Birliği 39
 Bolşevik karşıtı propaganda 37
 Bolşeviklerin eşitlikçi hedefleri 46
 Bolşevik projeleri 365
 Bolşevik Ruslar 363
 Böl ve yönet siyaseti 48
 Böl-yönet teorisi 47
 Brejnev, Leonid 390, 403, 404, 406
 Broxup, Marie 41
 Bubî, Abdullah 17, 88, 109, 209
 Bubî Medresesi 215
 Budapeşte 97
 Buhara Ceditçiliği 11, 362
 Buhara Cumhuriyeti 18, 350, 362, 363, 369, 390
 Buhara Emiri 71, 150, 151, 155, 248, 308, 309, 317, 336, 338, 356, 363, 383, 412, 427
 Buhara Emirliği 44, 155, 279, 324, 327, 340, 390
 Buhara Halk Cumhuriyeti 36, 44, 51, 100, 303, 356, 357, 362-364, 390, 393
 Buhara Hanlığı 59, 73, 123, 151, 154, 172, 297, 326, 327, 336, 362, 364, 369
 Buhara Hükûmeti 363, 393
 Buhara İnkılâbı 388
 Buhara Komünist Partisi 362
 Buharalı aydınlar 294, 295, 310, 338
 Buharalı hacılar 318
 Buhara medreseleri 67, 157, 272, 298
 Buhara Reisi 155, 156, 306
 Buhara Tekkesi 308
 Buhara uleması 65, 70, 71, 90, 172, 299
 Buhara-yı Şerif 342, 416
 Buharin, Nikolay İ. 393, 395
 Bulak Suyu 174
 Bulgaristan 55
 Bulgarlar 22, 30, 263
 Bulgar şehri 123
 Bulgar ve Kazan hanları 89
 Burhan Şeref 98
 Burjuva milliyetçileri 128, 389
 Bütün-Rusya Merkezi İcra Komitesi (VTsİK) 379
 Bütün Rusya Müslümanları Kongresi (Moskova, 1-11 Mayıs 1917) 98
 Büyük Petro 191, 263
 C
 Caferoğlu, Ahmet 28
 Cafer Seydahmet Kırımer 16
 Cahid, Hüseyin 253
 Cahun, Léon 29
 Carlisle, Donald S. 369, 391, 397, 433
 Carr, Edward Hallet 46, 47
 Cârullah, Musa 17, 65, 88, 101, 109, 110, 113, 114, 116, 117, 140, 142, 147, 148, 150, 169, 176, 194, 204, 213-215, 220, 225-227, 263-270, 281, 300, 302, 313, 329, 335, 343, 417, 421, 423, 427, 431, 437
 Cave, William M. 46, 440

Ceditçi aydınlar 16, 64, 116, 128, 228

Ceditçi birikim 361

Ceditçi-Kadimci çatışması 16, 336

Ceditçi-Kadimci tartışmaları 294

Ceditçilerin kadına bakışı 210

Ceditçilik tabiri 132, 277

Ceditçi ulema 63, 68, 182

Cedit-dışı kaynaklar 126, 358

Cedit edebiyatı 350, 357

Cedit hareketi 57, 168, 173

Ceditçiler 349-355, 357-363

Cedit mektepleri 151, 306

Cedit-merkezli 175, 358, 359

Celâleddin Devvânî 79

Celal Sahir (Erozan) 262

Celal, Vakıf 106

Cemaleddin Ebu'l-Humâs Yusuf b. Tengri-
birdi 89

Cenab Şehâbeddin 253, 255, 256

Cengiz Han 23, 25, 30, 387

Cihâdül-İslam 303

Columbia Üniversitesi 47

Cuma ve Bayram namazları 72

Czaplicka, M.A. 36

Ç

Çağatay 16, 23, 127, 130, 132, 136, 191, 233,
240, 241, 254, 352, 389, 394, 415,
433, 444

Çağatay Gürüingi 352, 394

Çağatay, Saadet 433

Çakıröz, Raci 356

Çandarlıoğlu, Gülçin 24, 25

Çardaklı köyü 90

Çaritsin 153

Çeka 13, 373, 377

Çekler 334

Çelyabinsk 90, 345

Çerevanskiy, Vladimir 218, 219

Çernenko, Konstantin 406

Çernişev, E.İ. 185

Çeşme 220

Çımbar 140

Çimkent 369

Çin 24, 25, 40, 54, 91, 125, 198, 232, 233,
289, 290, 312, 313, 317, 420, 443

Çin Türkistan 313, 317

Çistay 160, 203, 218, 241, 260, 264

Çistay Medresesi 260

Çobanzâde, Bekir 82, 183, 184, 186, 288,
417

Çokay, Mustafa 369, 374, 387, 388, 391, 392

Çok eşlilik 206, 212

Çolpan, Abdülhamid Süleyman 388

Conquest, Robert 43

Çuvaş İli 92

Çuvaşlar 124, 196

D

Damad Ferit Paşa 268

Damolla Abdülallâm Hazret 155

Damolla Baymurad el-Mengerî 76

Damolla Dost 307, 336

Damolla Habibullah Hazret 141

Damolla İkrâm 177, 305, 306, 337, 338

Damolla İsmail 86

Damolla Mir Şerif Efendi 158

Damolla Muhammed Kâsım 155

Damolla Muhammed Sâdık Hazret 180

Damolla Nimetullah Hazret 180

Damolla Salaheddin 86

Damolla Zâhidullah Hazret 180

dar milliyetçilik 133, 375

Dârülfünûn 268, 284, 285, 299, 332, 344

darü'l-harp 76

Dautov, Reis 140, 150, 174, 432

Davletşin, Tamurbek 66, 433

Davud Efendi 341

Dede Korkut 205

Deli Dumrul hikâyesi 205

Demirel, Süleyman 53

Demir Perde 55

d'Encausse, Hélène Carrère 43, 44, 441

Derbend 154

Devlet, Nadir 5, 7, 25, 42, 51, 52, 218, 222,
432

Deweese, Devin 40, 359, 434

Dilde, Fikirde, İşde Birlik 192

- dil tartışmaları 190
 Dimanşteyn, Semyon Markoviç 100
 dinî ıslahçı 17, 88, 172, 173, 183
 dinî ıslah hareketi 113
 dinî idare 123, 219, 227
 dinî reformcular 65, 176
 dinî teceddüt 82
 Diniye Nezâreti 81, 96, 99-101
Din ve Maişet dergisi 174, 177, 179, 182, 325
 Divitçioğlu, Sencer 26
 Diyanet İşleri Teşkilatı (SADUM) 380
 Doğu Buhara 362-364, 370, 383
 Doğu Türkistan 21, 53, 241, 349
 Doğu Türklüğü 21
 Dudoignon, Stéphane A. 109, 187
 Duma IV. 230
 Düzdağ, Ertuğrul 54
- E
- Eberhard, Wolfram 24
 Ebu Hanife 72, 83
 Ebulalâ el-Maarri 117
 Ebüzziya Tevfik 240
ed-Din ve'l-Edeb dergisi 106
 Edebiyat-ı Cedide 149, 253, 418
 Eden, Jeff 359, 434
 Edgar, Adrienne L. 48
 Egerçi 220
 Ekim Devrimi 31, 41, 160, 235, 353, 358, 361, 376
 Ekmel İkrâm 11, 32, 379, 390, 392-396, 405
 Elbek 388
el-İslah dergisi 174
el-Menâr dergisi 106
 el-Mengerî Medresesi 76, 90
el-Munkız 102
 Elter 387, 391, 418
 Emine Semiye 10, 28, 329-331, 340, 418, 438
 Emirhan, Fatih 138, 148, 149, 343, 418
 Emir Haydar 70, 71, 78
 Enver Paşa 99, 101, 314, 355, 356, 363, 364, 389, 393
 Ercilasun, Ahmet Bican 51
 Ercilasun, Güljanat Kurmangaliyeva 57
 Ersanlı, Büşra 53, 55, 434
 Esen Bey 386
 Esin, Emel 24
 Esir Türkler 50, 55
 Eş'arî kelâmı 65
 Etnogenez 368
- F
- Fahrülbenat Süleymaniye 201
 Farabî 298
 Farslaşma 297
 Faseev, K. 185
 federalistler (toprakçılar) 232
 Fedke, Gero 358
 Fergana Askerî Valiliği 325
 Fergana Vadisi 369
 Fethullah Âhund 76
 Fevziye Reşid 313, 329, 330, 331, 418
 Feyzâbâd 370
 Feyzhanov, Hüseyin 66, 168, 191
 Feyzullah Hoca 11, 32, 44, 350, 351, 360, 369, 376, 379, 386, 390-393, 395, 402, 404, 405, 418
 Feyzullah Mehmed 27
 Fitrat, Abdurrauf 293, 295, 313, 360, 364, 386, 388
 Frank, Allen J. 74, 83, 109, 121, 122, 126, 187, 188, 358, 359, 435, 440
 Fransız romanları 258
 Fransız Sovyetologlar 58
 Frunze, Mihail 366, 402
 Fuzulî 239
- G
- Gabidullin, H. 35, 184, 431
 Gaboriau 143, 148
 Gafuri 94
 Gafurov, Babacan 353
 Galip Kemali 99
 Galuzo 351
 Gani Bay (Hüseyinov) 157, 273
 Garm 370

- Gaspıralı, İsmail 16, 17, 28, 38, 42, 65, 87,
103, 107, 110, 116, 126-128, 131-
133, 136-138, 142, 148, 149, 151,
161-163, 169-173, 181, 189-196,
198-200, 217, 221-226, 246, 247,
260, 275, 277-280, 287, 300, 305,
318, 329, 341, 357, 436
- Gaynullin, M. 131, 138, 139, 142, 150, 185,
419, 435, 444
- Gazi Yunus 388
- geleneksel Tatar mektepleri 124
- Genç Kalemler* 192
- Genç Türkler 170, 293
- Genel Türk Tarihi 5, 52, 54, 56, 110, 112,
201, 298, 314, 333, 430, 432, 437,
444, 445
- Gilman Ahund 203, 260, 274
- Giyaseddin Mahdum 306, 307
- Gobi Çölü 192
- Gorbaçov, Mihail 52, 55, 406-408
- Gordlevskiy, Vladimir 333
- Gorohov, V.M. 185
- Gottwaldt, İosif 81
- Göçmen Yerleştirme 31, 229
- Gökâl, Ziya 23, 25, 32, 38, 345, 436
- Gök Türkler 22
- Göl Boyu Medresesi 92, 142
- Gözleve 287, 332
- Grek felsefi nazariyeleri 103
- Grekov, B.D. 34
- Gulam, Gafur 400
- Gümüştepe 241
- Günâh-ı Kebâir* 142
- Güneş* gazetesi 333
- Gürbüz, Yunus Emre 57
- Güzel, Hasan Celal 54
- H
- Hacı Emir Hasan Bekirof 262
- Hacılar 244, 320, 428
- Hacı Sâki Beykendi 102
- Hacı Sami Bey 364
- Haholler 335
- Halfin, İbrahim 239
- Halfin, Said 239
- Halide Edib (Adıvar) 282, 283, 413
- Hâlid Ziya (Uşaklıgil) 253
- Halim Sâbit (Şibay) 343, 446
- Halitov, G.M. 185
- halka doğru 192
- Halkçı edebiyat 161
- Halkçılar 161
- Halkçılık 161
- Hanbikov, İ. 185
- Hanefi mezhebi 83
- Han Ordası 220
- Harezm Halk Cumhuriyeti 364
- Harezmsahlr 33
- Hâriçteki Türkistanlılar 373
- Hasanov, H. 185
- Hâşim Nâhid (Erbil) 266, 268, 419
- Haşimov, Atacan 388
- Hâtun 147, 205, 211, 421
- Haugen, Arne 47, 48, 436
- Hayit, Baymirza 39, 40, 351, 352, 355, 378,
419, 431, 436
- Hayrullah Osmanî 88
- Hazarlar 22
- Heft-i Yek Tefsiri* 74
- Hekimzâde, Hamza 355, 378
- Hemrahkul Bek 356
- Hıristiyanlaştırma 91, 121, 125
- Hıristiyan Tatarlar 319
- hicap 199, 200, 202, 211, 214
- Hicaz 114, 175, 176, 225, 242, 244, 317, 320
- hilâfet 182, 242, 310, 312, 313, 316, 320
- hilâfiyât 77
- Hindistan 22, 36, 74, 90, 113, 114, 152, 171,
172, 208, 227, 281, 299, 316
- Hive 21, 22, 71, 204, 231, 279, 294, 313, 318,
324, 325, 327, 328, 336, 338-341,
349, 357, 369, 419, 422, 425, 428
- Hive aydınları 294
- Hive Hanı 325, 327, 428
- Hive Hanlığı 21, 22, 279, 338
- Hocanov 394
- Hokand 40, 98, 241, 341, 342, 349, 362, 367
- Hokand Muhtariyeti 349, 367

Howorth, Henry 29
 Hruşçev, Nikita S. 353, 381
 Hudyakov, Mihail 34
 Hugo, Victor 141, 147, 148
 Hunlar 22, 25
 hurafe inançlar 116
 Hüsameddin Bulgarî 89
 Hüsameddin Molla 136, 137, 139, 143
 Hüseyin Bay 275
 Hüseyinov, Veli Molla 173, 178
 Hüseyinzâde, Ali 219, 248, 345
 Hüseyniye Medresesi 273, 281, 300, 387

I

I. Dünya Savaşı 35, 36, 58, 209, 234, 245,
 249, 303, 314, 349, 400
 II. Abdülhamid 57, 182, 241, 273
 II. Duma 223, 228, 229
 II. Dünya Savaşı 39, 43, 185, 304, 380, 385,
 400, 401, 403, 404
 III. Duma 223, 229, 230
 III. Kongre (Nijniy-Novgorod, 16-20 Ağus-
 tos 1906) 209
 II. Katerina 123, 196, 216
 II. Kongre (Petersburg, 12-23 Ocak 1906)
 224, 228
 II. Mahmud 280
 II. Meşrutiyet 21, 23, 26, 27, 57, 244, 247,
 254, 268, 270, 290, 294, 314
 II. Müslüman Kurultayı (Kazan, Temmuz
 1917) 99
 II. Neo-Slavizm Kongresi 334
 ırkçılık 55
 ıslahçı ulema 168, 207

İ

ibn Arabî 268, 269
 İbn Kayyım el-Cevziye 79
 İbn Sina 79, 134
 İbn Teymiyye 79, 108
 İbrahim Bay 81
 İbrahim Bek (Lakay) 364
 İbrahimov, Âlimcan 130, 183, 195

İç Rusya Türk-Tatarları 99
 İç Rusya ve Sibirya İslâmları 100
 İç Savaş 99, 363, 374, 384, 398
 içtihat 65, 67, 68, 74, 75, 77, 84, 89, 114, 343
 İdeoloji Sahasında Mücadele 394
 İdil Boyu 67, 75, 122, 194-197, 211, 388, 398
 İdil-Ural 5, 17, 32, 59, 66, 67, 76, 82, 90, 102,
 117, 161, 186-188, 201, 245, 259,
 272, 274, 303, 312, 339, 349, 358,
 430, 444
 İdil-Ural bölgesi 76, 186
 İdil-Ural kökenli araştırmacılar 59
 İdrisi, Âlimcan 420
 İgnatyev, N.P. 34, 334
İkbal gazetesi 194
 İlminskiy metodu 124
 İlminskiy, N.İ. 81, 97, 124, 189, 193, 226,
 398
 İmam Gazzalî 69, 79, 102
 İn'âmov, Rahim 374
 İnan, Abdülkadir 24, 28, 32, 34, 335, 355,
 382, 421
 İran 29, 33, 36, 152, 198, 205, 233, 297, 329,
 405
 İranlı halklar 33
 İsfendiyar Han 324, 325, 327, 341
 İshak, Abdulvahap 387, 437
 İslam Ana Mektebi 329, 331
 İslam birliği 225, 226, 297, 308, 315, 316,
 339
İslam Mecmuası 263, 301, 340, 343,
 İslamda reform 35, 247
 İslam Dünyası 10, 21, 28, 83, 84, 110, 114,
 115, 152, 176, 188, 204, 206, 207,
 218, 266, 267, 269, 285, 289, 294,
 310-313, 315-317, 329, 332, 336,
 337, 340-342, 388, 412, 416, 419,
 422, 429, 441
 İslami reform 359
 İslamiyet'te kadın 213
 İslamiyet'te sosyalizm 225
 İslam Talebeleri Cemiyeti 274, 333
 İsmail Abid 98
 İsmail Mirza Müftüzâde 286

- İstanbul Türkçesi 148, 316
 İstanbul uleması 263, 310
 İshan Babahanov 380
 İshan Habibullah el-Uruvî 76
 İshan Türkmânî Medresesi 79
 İşbobinsk 218
 İşmuhammed Dinmuhammedov 97
 İşniyaz Ahund 76
 İtalya 191, 208, 315
 İttifak 162, 163, 209, 223, 224, 227, 228, 236, 325, 393, 397
 İttihat ve Terakki 26, 244, 268, 293, 299, 311, 316, 330, 343, 345, 389
 İzgi, Özkan 24
- J
- Jäschke, Gotthardt 37
 Jön Türk 27, 293
- K
- Kadet Partisi 224, 227
 Kadı Ebû Said el-Semerikandi 79, 85
 kadın hakları 105, 138, 196, 214, 329, 339
 kadınların eğitimi 105, 201, 210
 kadınların özgürleştirilmesi 108, 355, 366, 383
 kadınların seçime katılmaları 209
 kadınların şahitliği 206
 Kadınlık Şubesi 382
 kadın meselesi 17, 154, 198, 204, 207, 210, 212
 Kadı Tursun Baki 71
 Kadimciler 168, 174, 180, 182
 Kâdirî, Abdullah 208, 377, 421
 Kadirî, Zâkir 109, 208, 388
 Kafesoğlu, İbrahim 24, 25, 433
 Kâfiye 158, 299, 420
 Kafkaslar 37
 Kafkasya 5, 28, 36, 45, 47, 54, 56, 94, 96, 126, 161, 163, 167, 171, 173, 174, 211, 217, 221, 222, 233-235, 243, 257, 271, 273, 275, 317, 327, 333, 354, 355, 372, 382, 386, 388, 391, 415, 421, 424, 426, 429, 437, 446
 Kafkasyalı aydınlar 290
 Kagan 98, 307, 308, 317, 324, 362, 389
 Kaganoviç, L. 398
 Kalaç 153
 Kalinin, Mihail 377
 Kamalov, Sabir 34, 115, 436
 Kamp, Marianne 211, 382, 385, 436
 Kappeler, Andreas 121, 438
 Karaçaylar 233
 Karahanlılar 89
 Karakalpak 44
 Karamzin, N.M. 29
 Kargalı 76, 181, 300
 Karpat, Kemal 56
 Karşı 352, 356, 380, 401, 417, 422, 427
 Kasım 93, 140, 182, 215, 218, 220, 244, 245, 249, 260, 279, 283, 288, 320, 322, 325, 330, 332, 356, 363, 373, 379, 386, 396, 401, 404, 412, 414, 417, 418, 421, 422, 427-430
 Kâsım Emin 109, 208, 421
 Kasımov, Begali 184, 349, 350, 359, 360, 387, 438
 Kaşgar 123, 173, 289, 290, 317
 Katanov, Nikolay F. 29
 Kâtîle 142, 147
 Katkov, Mihail N. 170, 277, 334
Kavâid-i Fıkhiye 205, 302, 420
 Kaya Nuri Bey 269
 Kayyum Nasirî 9, 27, 66, 86, 87, 127-135, 138, 160, 183, 184, 193, 246, 419, 420, 424, 427, 433, 446
 Kazak aydınları 57
 Kazak basını 374
 Kazak bozkırları 123
 Kazak inteljansiyası 172
 Kazakistan 5, 49, 55, 57, 91, 211, 221, 229, 234, 235, 313, 316, 369, 398, 403, 407, 431
 Kazak-Kırgızlar 320
 Kazaklarda Cedit hareketi 57
 Kazakov, Abdulhamid 97
 Kazak talebeleri 398
 Kazan bölgesi 77, 172
 Kazan Hanlığı 30, 34

- Kazan Kalındarı* 134
 Kazanlı talebeler 271
 Kazanlı yerleşimciler 122
Kazan Muhbiri gazetesi 194, 246
 Kazan şehri 68, 78, 123
 Kazan Tatarcası 235
 Kazan Tatarları 5, 17, 121, 138, 172, 187, 188, 216, 232, 235, 261, 318, 443
 Kazan Uleması 246
 Kazan Üniversitesi 34, 81, 124, 125, 134, 135, 147
 Kâzım Bek, Aleksandr 81
 Kâzım Nâmi Duru 270
 Kelâmcılar 69
 Kelâm ilmi 69
 Kemalova, Gülsüm 264
 Kemalov, Sabir 402
 Kemper, Michael 42, 45, 67-69, 74, 75, 83, 85, 86, 90, 109, 110, 112, 125, 126, 187, 188, 431, 436, 438, 440
 Kenesarı Han 57
 Kerç 287, 332
 Kerimî, Fatih 10, 27, 33, 163, 191, 203, 204, 234, 260-264, 275, 276, 421
 Kerimov, İslam 53, 54, 108, 260, 407, 408, 424, 443
 Kermine 382
 Khalid, Adeeb 43, 173, 188, 295, 307, 308, 358, 359, 378, 381, 384, 403, 404, 430, 432, 439
 Kırgızistan 49, 55, 57, 369, 431
 Kırgızistan'da açlık felaketi 57
 Kırgız tarihçiliği 57
 Kırımbayev, M. 313
 Kırım lehçesi 278
 Kırımlı muhacirler 37
 Kırım Müftülüğü 333
 Kırım Müslüman Dinî İdaresi 287
 Kırım Tatarı 301
 Kırım Tatarları 38, 233, 439
 Kırım Tatar tarihi 333
 Kırım Türkçesi 190
 Kırım uleması 332
 Kızıl Kalemler Teşkilatı 387
 kızıl mollalar 379
 Kızıl Ordu 362
 Kızılsu-Semerikand demiryolu 240
 Kızıltepe 389
 Kızılyar 99, 298
 Kîçik Kaval 92
 Kiril alfabesi 399
 Kocaoğlu, Timur 40, 50, 51, 53, 176, 293, 307, 356, 434, 436, 439
 kolhoz 384, 422
 kollektifleştirme 57, 383, 384, 386
 Komatsu, Hisao 294-297, 390, 433, 439
 Komsomol 378
 Komünist Partisi 13, 43, 130, 351, 352, 362, 372-374, 376, 379, 382, 384, 390, 393, 394, 401, 403, 407
 Kongrat 370
 Korkunç İvan 174
 Köprülü, Fuad 16, 23-25, 30, 32, 172, 345, 439
 Krasnovodsk 154
 Kreşinler 124, 218, 319
 Kreşin Tatarları 124
 Krijaniç, Yuri 334
 Kruşenie Emirate 402
 Krüger, Karl 37
 Kubeko 221
 Kulahmedova, Fâtıma 212, 213
 Kulluk (kabile) 370
 Kur'an ve sünnet 69, 74, 111
 Kurat, Akdes Nimet 17, 28, 52, 66, 67, 99, 102, 164, 218, 272, 293, 439
 Kutsal Sinod 189, 220
 Kuybişev, V.V. 392, 396, 402
 Kuzey Kafkasya 94, 232, 233
 Kuzey Türkistan 94
 Kuzey Türkleri 108, 245, 247
 Küçük Tarhanlı 344
 Külâb 370
 kültürel özerklik 232
 L
 Lakay (kabile) 364, 370, 383
 Latin alfabesi 192, 376
 Lazzerini, Edward 121, 184, 434, 440

- Leb-i Havz 155
 Lemercier-Quelquejay, Chantal 41, 45, 133-135, 187, 297, 357, 432, 440
 Litvanya 211
 Lomonosov, M.V. 191
 Luther, Martin 114, 266
- M
- Macarlar 22
 Mahaçkale 154
 Mahmud Batu 388
 Mahmud Esad Efendi 108, 263, 269
 Mahmud Şevket Paşa 264
 Mahrûy 147
 Makarya Pazarı 105, 158
 Maksud, Alim 219
 Maksudi, Hâdi 88, 191
 Maksudi, Sadri 99, 172, 259, 323, 427
 Ma'kuli, Mehdi 235
 Malazgirt 24
 Mâmûre Hamidullin 329
 Manas Destanı 32
 Marifetçiler 16, 184, 186, 352, 353
 Marksist-Leninist teori 46
 Martin, Terry 47
 Massell, Gregory 379, 381, 403, 404, 435
 Masum Efendi 275
 Maverâünnehr 21, 77, 156
Maverâünnehr'de Seyahat 148
 Mecidi, R.Meçkere 352
 Meçkere ahalisi 76
 Medlin, William K. 46, 440
 medrese derslerinin ıslahı 105
 Mehmed Emin Efendi 240, 241, 422
 Mehmed Emin [Yurdakul] 255, 257
 Melih Cevdet [Anday] 50
 Memetler 146
 Mennan Râmiz 388
 Menşikov, Mihail O. 320
 Mercanî Medresesi 81
 Mergilan 389
 Meşrutiyet dönemi 259, 290, 294
 Metropolit Antoniy (Hrapovitskiy) 221
 Mevlüd 300, 301, 420
 Mevriler 297
 Mısır 31, 73, 84, 89, 94, 97, 108, 109, 113, 114, 150, 152, 171, 172, 175, 176, 207, 208, 225, 268, 272, 316, 320
 Mısırlı reformist İslamcılar 109
 Militan Allahsızlar Birliği 378
 milli faşistler 390
 Milli İdaresi (İç Rusya Türk-Tatarlarının Milli İdaresi) 99
 Milli İttifak 393
 Milli-Medenî Muhtariyet 99
 Milli Şûrâ 98
 Milliyetçi komünistler 375
 Milliyetçilik 56, 160, 360, 361, 371, 372, 375, 406
 Milliyet-i İslamiye 197
 Milliyetler politikası 46, 47, 56
 Mir Arab Medresesi 93, 298
 Mir Pâyân Nizameddin 307
 Mirzazâde, H. 353
 misyonerler 322, 428
 Mişerler 122, 140
 Mişer Tatarları 343
 modern Özbek kimliği 358
 modern Tatar edebiyatı 27
 Moğol İmparatorluğu 33
 Moğol İstilası 33
 Moğollar 23, 33, 34
 Molla Abdülhâlık Kursavî 73
 Molla Câmi 102, 158
 Molla Feyz el-Kışkarî 76
 Molla İshak Sehmânî 181
 mollalar 81, 97, 123, 171, 186, 187, 214, 231, 286, 287, 300, 379
 Molla Muhammed Kerim 86
 Molla Muhammed Şâkir b. Abdülcabbar 87
 Molla Sâdık Osmanî Kargalı 181
 Molla Zarif Emîrhânî 87
 Moskova 33, 48, 50, 98, 99, 102, 126, 141, 170, 184, 203, 210, 215, 220, 231, 264, 278, 321, 333, 334, 349, 351-353, 363, 364, 366, 367, 369, 370,

- 372, 373, 374, 376, 377, 382, 384,
387, 390-394, 396-399, 401-407,
418, 445
- Moskovskiy Vedemosti* 334
- Möhammetov, H. 139, 140, 145, 441
- Muallimler Kongresi 377
- Muallim Naci 240
- muhaceretteki Türkistanlılar 354
- Muhammed Abduh 106, 115, 177, 266,
281, 318
- Muhammed Hanefi Muzaffer 106
- Muhammediye Medresesi 94, 102, 105, 106,
130, 272, 281
- Muhammed Rahim Han (Buhara Emiri) 68,
327, 338, 428
- Muhiddinova, Emine 213
- Muhitdinov, Nuriddin 402
- Muhlise Bubi 112, 215, 235
- Muhyiddin Arabi 102
- Mukmiliddin Efendi 307
- Murad Remzi 69, 87, 106, 179-182, 270,
313, 329, 444
- Musa Kâzım efendi 313
- Musin, Flun 140-142, 441
- Mustafa Sabri Efendi 268-270
- mutaassıp mollalar 97, 187
- mutaassıp ulema 215, 227
- Müceddidi Nakşibendi 67
- müdahale etmeme siyaseti 46
- Müftü Abdürrezzak 303, 306
- Müftü Dosmuhammed 303
- Müftülük 72, 88, 102, 110, 123, 220, 234,
338
- Müftü Muhammedcanoğlu 72
- Müftü Sultanev 220
- Mülkiye Mektebi 260
- Müller, Max 274
- Müminâbâd 370
- münâzara 70, 71, 111, 145, 159
- Münevver Kari 360-362, 377, 386-388, 411,
423, 426
- Münif Paşa 242
- Münsten Üniversitesi 40
- Mürted 142, 147
- Müslüman Dini İdaresi 35, 123, 125, 279,
287, 320, 339, 380
- Müslüman Fraksiyası 228
- Müslüman kadınlar 153, 178, 211, 212
- Müslüman Kadınlar Kongresi 211
- Müslüman Kadınlar Kongresi (Kazan, 24-28
Nisan 1917) 211
- Müşir Süleyman Paşa 22
- müşkilât 158
- müteahhirîn 84
- mütedeyyin Ceditçiler 180
- mütekaddimin 69, 79
- N
- Nafigov, R. 97, 185, 441
- Nasir Bek 363
- Nasirhan Töre 379
- Nasrüddin el-Hucaşi 128, 129, 423
- Nazırı Âsım Paşa 81
- Naziler 37, 380
- Nazmi Bey 314
- Necib Asri 259
- Necip Âsım [Yazıksız] 22, 296
- Nemengan 39, 98, 204
- Nesimi 239
- Nevşirvan, Ziyetullah 266, 423
- Nikolayevskiy şehri 91
- Nimetullah Timuşef 213
- Nişanov, Refik 407
- Niyazkulu et-Türkmanî 67, 73, 74
- Niyazov, Abdurrauf 129, 352, 401, 402, 442
- Niyazov, Emin 401
- Noack, Christian 47, 188, 441
- Nogay [Tatar] 222
- Nokrat 220
- Northrop, Douglas 374, 382, 441
- Novoye Vremya* 319-321, 427, 428
- Numûne Mektebi 387, 388
- Nuralizâde Gıyaseddin Hasenî 295-298,
307, 308, 309, 423
- Nureddin Agayef 27
- Nur* gazetesi 193
- Nurverdi Han 241

O

OGPU 13, 361

Olzscha, Reiner 37

Orenburg Dinî İdaresi 199

Orenburg Müftülüğü 96, 123, 216, 217, 219,
220, 227, 230, 335Orenburg Müslüman Dinî İdaresi (müftü-
lük) 123, 125Orta Asya 21, 23-26, 30-34, 37, 38, 43-53,
56, 58, 59, 80, 126, 140, 150, 152,
174, 188, 229, 231, 233, 240, 255,
275, 276, 279, 320, 331, 336, 342,
349-354, 359, 361, 365, 368, 372-
374, 376, 380, 381, 385, 397, 400,
401, 403-407, 425, 434, 437, 442,
447

Orta Asya araştırmaları 51

Orta Asya Bürosu 351, 372, 373

Orta Asya cumhuriyetleri 56, 405

Orta Asya Devlet Üniversitesi 374

Orta Asya Türk edebiyatı 23

Orta Asya Türkleri 25, 50, 56

Orta Asya uzmanları 58

Orta Doğu 23, 108, 109

ortak Türk dili 149, 192, 194, 244, 246

Orta Türkler 233

Ortodoks misyoner 35, 97, 124, 227

Osman Celil 27

Osman Cudi 313

Osman Hoca (Kocaoğlu) 293

Osmanhocayev, İnamcan 406

Osmanlı basını 294

Osmanlı Devleti 26, 35, 51, 146, 240, 249,
250, 258, 278, 315, 330, 345

Osmanlı dili 190

Osmanlı kadınları 203, 340

Osmanlı mektepleri 169

Osmanlı memurları 318

Osmanlı muallimleri 28, 271, 287, 288

Osmanlı sultanları 22

Osmanlı tarihçileri 23

Osmanlı tarih yazıcılığı 23

Osmanlı Türkleri 26, 56, 163, 191, 248, 251,

256, 270, 271, 286, 311, 316

Osmanlı uleması 270

Ostministerium 37

Ostroumov, N.P. 215, 309, 324, 325

Otto von Hentig, Werner 37

Ö

Ögel, Bahaeddin 24, 25, 442

Ömer Âhunt 267, 286

Ömer Neseî 72, 74, 75

Ömer Sami [Arbatlı] 285

Özbek akademisyenler 360

Özbek dili 407

Özbek hanları 22

Özbekistan 11, 18, 31, 36, 39, 40, 46, 49-51,
53-55, 57, 350-354, 358-360, 364-
366, 369-372, 374-379, 383, 385,
386, 388, 389, 391-393, 397, 398,
403-408, 411, 431, 434, 437, 438

Özbekistan Komünist Partisi 351, 393, 403

Özbekistan SSC 36

Özbek kimliği 407

Özbekleştirme siyaseti 372, 403

Özbek millî uyanışı 360

Özbek, Nadir 30, 49, 311, 314

Özbek talebeler 303

Özbek tarih yazıcılığı 57

Özbekya 368

Özdoğan, Günay Göksu 49, 55, 56

P

pamuk ekimi 31

pamuk tarımı 367

Pan-Cermenizm 315

Pan hareketleri 315

Pan-İslamizm 35, 56, 225, 226, 244, 250,
311, 315, 316, 320, 339, 349

Pan-Slavizm 247, 315, 333, 334

Pan-Turanizm 250, 315, 316, 411

Pan-Türkizm 10, 35, 36, 56, 133, 311, 314,
316, 321, 339, 349, 358, 396, 404

Pataşeva, Meryem 203, 264, 265

peçe 201, 206

- Peçenekler 22
- Perestroyka 11, 47, 59, 354, 359, 406
- Perm 218, 220, 326, 332
- Petersburg Camii 99, 317
- Petersburg Üniversitesi 264, 284
- Piçen Pazarı 174
- Pierce, Richard 45, 46, 442
- Pipes, Richard 43, 44, 442
- Plehanov, Georgi 29
- Pobedonostsev, K.P. 81, 189
- Pokrovski, M.N. 367, 368
- Politbüro 403, 404, 442
- Polonya 29, 194, 397
- Polonyalılar 334
- Pozdneyev, D.M. 35
- Pozitif ayırmıcılık 47
- Prag 334
- proleter edebiyatı 352
- Promete hareketi 29
- Protestanlık 116
- Pugaçev, Yemelyan 122, 123
- R
- Radlov, V.V. 81, 89
- Rahim, Ali 68, 130, 131, 133-135, 313, 327, 338, 372, 374, 424, 428
- Ramiyev, Muhammed Şakir 274
- Reagan dönemi 44
- reaksiyonerler 140
- reform hareketi 17, 185
- reformist İslamcı yayınlar 108
- reformist ulema 197
- Remiyev, İsmail 104
- Resuliye Medresesi 32, 91
- Resulzâde, M. Emin 233
- Reşidov, Şeref 353, 354, 402-406, 442
- Reşid Rıza 109, 301
- revizyonist yaklaşımlar 48
- Rıkov 393
- Rızaeddin b. Fahreddin 9, 17, 64, 68-73, 75, 77, 82, 87, 88, 89, 91, 92, 94, 98, 102, 107-112, 129, 130, 133, 178, 191, 194, 197, 199, 220, 239, 240, 242, 264, 274, 281, 300, 329, 335, 424, 426
- Rıza Nur 24, 431
- Romanov Hanedanı 101
- Rorlich, Azade-Ayşe 121, 187, 442
- Ross, Danielle 76, 122, 188, 209, 210, 442
- Rostov 114, 141, 142, 144, 150, 153, 155, 264
- Rus arşivleri 45
- Rus Bolşevikleri 362
- Rus casusları 321
- Rusça dersi 86
- Rus dilinin yaygınlaştırılması 334
- Rus eğitimli aydınlar 225
- Rus emperyalizmi 367, 405
- Rus göçmenler 31, 232, 323, 372
- Rus iktisadi siyaseti 31
- Rus işgali 51, 297, 368
- Rus-Japon Savaşı 223
- Rus Kazakları (Kossaklar) 232
- Rus köylüsü 367
- Ruslaştırma 124, 125, 229, 405, 406
- Rus mektepleri 124, 225
- Rus Oryantalizmi 34
- Russkoye Slova* 321
- Rus Sosyalist İnkılâpçı Partisi 162
- Rus Şarkiyatçılar 33
- Rus sovenliği 373
- Rusya'da Kur'an basımı 89
- Rusya İmamları Kongresi (Ufa, 1918) 99
- Rusya kökenli tarihçiler 26
- Rusyalı hacılar 318
- Rusyalı İslam Talebeleri Cemiyeti 274
- Rusya Müslümanlarının II. Kongre (18 Ocak 1906) 95
- Rusya tarihi 34, 43, 46
- Rusya Tatarları 150, 217, 323
- Rus yazarları 199
- Rus Yerli Okulları 324, 325
- S
- Sadâ-yı Fergana* 342, 343, 425
- Sadâ-yı Türkistan* 342, 343, 425
- sadeleştirme 190, 253, 254
- Sadi, Abdurrahman 65, 66, 130-134, 137,

- 139, 148, 168, 183
 Sa'd Vakkasov 374
 Safarov, Georgi 366, 367, 443
 saf İslam inancı 115
 Safveti Kemal 313
 Salihov (Tsalikatti), Ahmed 162, 232
 Samaniler 151
 Samara 99, 203, 231, 344, 373
 sapkın inançlar 115
 Saray, Mehmet 51, 53, 54
 Sart 148, 390
 Sartori, Paolo 359, 380, 434
 Sâti el-Husri 280
 Sattar Hoca 364
 Schmitz, Paul 37
 seküler eğilim 117
 Selçuk, İlhan 50
 selef 65, 70, 72, 74, 77, 79, 83, 84, 117
 selef eserleri 117
 Selefî reformcular 176
 selef-i sâlihî 72
 selef itikadı 84
 selefiyeci fikirler 176
 Selim Han Tallahan 386
 Selim Sabit Efendi 278, 279
 Semipalatinsk 91, 231
 Servet-i Fünûn 27, 190, 253, 254, 256, 414
 Seyfeddinov, Galimcan 164
 Seyid Ahmed Han 281
 Seyid Baki Han 377
 Seyid Murad 377
 Seyid Şerif Şirazi 72
 Seyyid Avn (Mekke şerifi) 243
 sınıf mücadelesi 368
Sırât-ı Müstakim dergisi 54, 266
 Sırbistan 315
 Sibiryalı Âişe 313, 329-331, 418, 425
 Sibiryâ Müslümanları 91, 123
 Simbir Vilayeti 344
 skolastik eğitim 17
 skolastik tarz 282
 Slav birliği 333-335
 Slavcılık 26, 170, 334
 Slav dilleri 191
 Slav Kongresi (1908) 333, 334
 Sofya 43, 333, 334
 Soğuk Savaş yılları 55
 Solovyev, S.M. 29
 Sovyet dönemi 46, 57, 127, 145, 186, 358, 365, 369
 Sovyet-karşıtı söylem 40
 Sovyetler Birliği 32, 38, 40, 43, 44, 47, 49, 50, 55, 186, 303, 351, 380, 389, 392, 393, 395, 397, 401, 406, 408
 Sovyetlerin kültür politikaları 375
 Sovyetologlar 40, 45, 75
 Sovyet projeleri 358
 Sovyet Şarkiyatçıları 42
 Sovyet tarihçileri 16, 46, 49, 149, 185, 355, 361, 367, 385
 Sovyet tarihçiliği 167, 349, 365
 Sovyet vatanperverliği 401
 Sovyet yayınları 29, 45
 Sovyet Yazarları II. Kongresi (1954) 402
 Soysal, Gün 27, 56, 187
 Spuler, Bertold 25, 39
 SSCB 13, 44, 52, 56, 398, 401
 Stalin, Josef 11, 16, 43, 48-50, 57, 99, 100, 102, 110, 112, 140, 186, 215, 351, 352, 360, 369, 380, 385, 386, 394, 397-399, 402, 439, 444
 Stanford Üniversitesi 43
 step halkları 34
 Sterlitamak 220
 Stolpin, Pyotr A. 246, 288, 290, 315
 Suavi, Ali 21, 22
 Suhreverdi 79
 Sultan Abeşi 94
 Sultanev, Haris 220
 Sultangaliyev, Mirsaid 101
 Sultan V. Murad 317
 Süleyman Hüsnü Paşa 278
 Süleyman Nazif 254, 255, 414, 425
 Sünnilik 26, 226
 Sverdlov Komünist Üniversitesi 393

Ş

- Şah Ahmed 313, 325, 425
 Şahin, Liaisan 49, 50, 57, 444
 Şam 97, 114
 Şamanizm 32
 Şefiullah Abzıy 146
 Şehâbeddin Mercanî 27, 63, 64, 66, 67, 69,
 82, 93, 132, 227, 242, 246, 415, 426
 Şeher Şeref 64, 79, 80, 84-88, 94, 106, 112,
 272, 426
 Şehzadebaşı 258, 322
 Şemseddin, M. 106
 Şemseddin Sami 190, 191, 240, 254, 444
 Şeriat 200, 205, 266, 305, 335, 416, 422, 423
 Şeyh Abdulkâdir b. Niyaz Ahmedü'l-Farukî
 el-Hindî 85
 Şeyh Ahmed Ziyaüddin Efendi 90
 Şeyh Bahit Efendi 109
 Şeyh Havend Tahur Camii 98
 Şeyh Muhammed Edirnevi Efendi 81
 Şeyh Süleyman Efendi 81, 240, 242
 Şeyh Ubeydullah (İşan Türkmanî'nin oğlu)
 85
 Şeyhülislam Ahmet Es'ad Efendi 81
 Şeyhzâde, Maksud 400
 Şeyh Zeynullah Resulî 9, 85
 Şii 71, 223, 227, 235, 297, 298, 336
 Şiiler 223, 227, 297
 Şinasi (İbrahim Şinasi) 191
 Şir Muhammed Bek 356
 şovenist Ruslar 370
 Şubat Devrimi 38, 98, 162, 210, 231, 349,
 362
 Şulga, N. 308
 Şûrâ-yı İslam Cemiyeti 319

T

- Tâcık 155, 156
 Tacikistan 52, 55, 188, 350, 353, 360, 365,
 370, 424, 434
 Tacikler 297, 370
 Tacik tasavvufu 364

- Tagirov, İ. 185
 Tâhirül Mevlevî 270
Tahrirü'l-Mer'e 208, 421, 426
 taklit 64, 75, 77, 83, 114, 152, 193, 253
 taklitçi fakihler 114
 Talat Paşa 289
 Tallahan, Selimhan 386
 Tambov 333
 Tañçılar 162
Tañ Yuldızı gazetesi 161, 163, 194
 Tarablus 97
 tasavvuf ehli 102
 tasavvuf uleması 84
 Taşkent 5, 31, 32, 37, 39, 98, 126, 215, 241,
 264, 295, 320, 339, 342, 350-352,
 355, 356, 360, 362, 366, 369, 370,
 374-377, 380, 382, 383, 387, 389,
 390, 394-396, 398, 399, 403, 404,
 407, 411, 415, 420, 428, 431, 437,
 438, 442, 445
 Taşkent Devlet Üniversitesi 403
 Taşkent Dini İdaresi 376
 Taşkent metrosu 404
 Taşkent'te Ekim Devrimi 31
 Taşkent Üniversitesi 39
 Taşkiçü 78
 Tatar alfabesi 398
 Tatar aydınları 172, 195, 293, 311, 444
 Tatar-Başkurt Cumhuriyeti 101
 Tatar burjuvazisi 138, 349
 Tatarca 89, 104, 124, 129, 132, 134, 193, 303,
 316, 322
 Tatarcılık 10, 130, 131, 148, 193, 194, 195,
 343
 Tatar din adamları 65, 216
 Tatar Dünyası 65
 Tatar hegemonyası 259
 Tatar İli 303
 Tatar kadını 340
 Tatar kimliği 83
 Tatar Luther'i 116
 Tatar öğrenciler 27
 Tatar reform hareketi 17, 63, 183

Tatarskaya Uçitelskaya Şkola 81, 125
 Tatar şeyhleri 115
 Tatar Talebe Cemiyeti 299
 Tatar tüccârı 85, 123
 Tatar uleması 63, 86, 124-126, 128, 151, 178
 Tatar zenginleri 124, 273, 318
 tefrika-yı lisan 193
 Teftâzânî 72, 74, 75, 89, 152
 tekkeler 240
 Temir, Ahmet 39, 52, 181, 444
 Terakkiperver-mutaassıp mücadelesi 63
 Tercemani, Keşşaf 91, 106, 426
Tercüman gazetesi 116, 127, 136, 138, 171, 287
 tesettür 337
 Tevekkül Babür 356
 Tevfik Fikret 253, 255
 Tevkiye, Selim Giray 86
 Timur 23, 40, 50, 51, 53, 149, 152, 176, 293, 297, 307, 356, 387, 434, 436, 439
 Timurîlular 23
 Tinçurin, Kerim 94
 tiyatro 127, 161, 179, 200, 234, 253, 258, 322, 357, 400, 401
 Topçubaşı, Ali Merdan 197, 219, 222, 225, 226
 Tölegen Damla 388
 Troçkicilik 395
 Troyskili Ahmed Tâceddin 10, 28, 179, 196, 244, 273, 299, 307, 311-313, 318-324, 327-329, 336, 339
 Troysk (Troitsk) 10, 32, 79, 90, 91, 93, 203, 215, 330, 339
 Tuktar, Fuad 96, 129, 161, 162, 234, 343
 Turancılık 38, 49, 55, 401
 Turan devleti 373
Turan gazetesi 296, 342, 428
 Turani halklar 36
 Turgunbay, Tâciyaboğlu 390
 Tursunzâde, Mirza 353
 Tuygun 373, 374, 428
 Tümen 220, 233, 325, 443
 Tünteri, Muhammed Necip 106
 Tünterli Ali İşan 85

Türk Cumhuriyetleri 50, 53, 434, 437
 Türkçü dergiler 28
 Türkçüler 49, 265
 Türkçülük 10, 15, 21, 22, 24, 38, 49, 53, 56, 107, 131, 138, 148, 193-195, 251, 254, 342, 343, 349, 352, 358, 401, 434, 442
 Türkçülük-Tatarcılık tartışmaları 194, 343
 Türk Derneği 131, 247, 254, 414
 Türk dilli topluluklar 55
 Türk Dünyası 5, 7, 9, 13, 16, 21, 25, 27-29, 36, 37, 40, 49-59, 100, 191, 195, 244, 245, 247, 248, 260, 264, 278, 296, 314, 339, 343, 413, 432, 434, 437, 438, 442, 444, 447
 Türk Dünyası araştırmaları 57, 58
 Türk Dünyası aydınları 50
 Türk Dünyası edebiyatları 52
 Türk Dünyası tarihçileri 59
 Türk-İslam Sentezi 25
 Türkistan 5, 10, 15, 16, 21-23, 27-29, 31-37, 39, 40, 43, 46, 49-51, 53, 54, 57, 67, 73-75, 89, 94, 96, 98, 113, 115, 123, 126, 137, 142, 148, 150-152, 157, 159, 160, 167, 171-173, 176, 181, 182, 190, 197, 202, 203, 205, 210, 211, 215, 221, 229, 231-235, 239-241, 248, 254, 271-273, 278, 285, 289, 293-296, 303, 307, 309-313, 316, 317, 324, 325, 327, 336, 339-343, 346, 349-358, 360, 362-370, 372-398, 400-402, 404, 405, 411, 416-431, 434, 436, 439, 443, 445
 Türkistan aydınları 295
 Türkistan birliği 43
 Türkistan'da alçalış devri 31
 Türkistan hanlıkları 22, 34, 51
 Türkistan Lejyonu 39
 Türkistanlı aydınlar 29, 51, 294, 354
 Türkistanlı talebeler 240, 273, 356, 375
 Türkistan Özerk Cumhuriyeti 367
 Türkistan-Sibirya Demiryolu 385
 Türkistan şehri 32
 Türkistan Vilayeti 294, 309, 342, 349, 357

- Türkiye kökenli araştırmacılar 58
 Türkiye-Orta Asya ilişkileri 56
 Türk kültür tarihi 23
 Türk lehçeleri 51, 52, 190, 193, 399
 Türklük araştırmaları 29, 57
 Türklük ve Tatarlık 195, 300
 Türkmen 22, 43, 44, 55, 58, 59, 154, 155, 220, 232, 241, 276, 338, 366, 370, 372, 374, 399
 Türkmenistan 49, 55, 276, 364, 369, 371, 374, 432
 Türkmen kadınları 154
 Türkoloji araştırmaları 57, 239
 Türk sofuluğu 364
 Türk soylu akademisyenler 58
 Türk soylu topluluklar 196
 Türk şiveleri 191, 195, 228
 Türk tarihçileri 17, 43, 50, 51
 Türk tarzı ılımlı İslam anlayışı 52
 Türk-Tatar halkları 183
 Türk toplulukları 29, 33, 54, 57, 170, 189, 192, 194, 228, 233, 240, 251, 252, 290, 320
 Türk topluluklarının birliği 107, 316, 324
- U
- Ubeydullah Hoca 377, 386
 Ubeydullin, Aziz 64, 183, 413, 415, 422, 423, 426, 427
 Ubiria, Grigol 48, 49, 372, 380, 383, 404, 446
 Uçitil Ahmerski 147
 Ufa uleması 317
 Ufa Vilayeti 102
 Ukrayna 43, 191, 314, 335
 Ulema Cemiyeti (Taşkent'te) 215, 388
Ulûfyâ ki Güzel Kız Hadiçe 141, 143
 Uluğ Bek 298
 ulus inşası 48, 57
 Umumi Türk Tarihine Giriş 30, 445
Ural gazetesi 164
 Urazay, Zeki 106
 Urmançı, Bakıy 94
- usûl-i cedid 32, 91, 103, 116, 127, 132, 136, 161, 169, 171, 175, 177-181, 231, 244, 277-279, 297, 304-307, 310, 321, 329, 336-339, 341, 387
 usûl-i cedid mektepleri 116, 231, 304
 usûl-i kadim 173, 177
 usûl-i savtiye 169, 280
 Utız İmeni 63, 68, 76, 239
 Uygurlar 25
 Uzak Doğu 23, 30, 33
 Uzlar 22
 Uzunada 151, 154
- Ü
- ünitaristler 232
 Ürgenç 241, 325
- V
- Vahabov, M.G. 185, 353
 Vakkasov, Sa'd 374
 Vambery, Armin 152, 446
 Vaner, Semih 56, 350, 353, 365, 434
 Vedud Mahmud 293
 Vehhâbiler 429
 Veled Çelebi 247, 296
 Veli Kayum-Han 354, 395, 404, 405, 429
 Veli Molla Hüseyinov 173, 178
 Veliyullah Enveri 313
 Verhval 220
 Vladimirtsov, B.Y. 34
 Vologda Vilayeti 91, 97
 von Gabain, A. 25
 von Kaufman 327
 von Mende, Gerhard 37, 38
 V.V. Barthold 33
- W
- Wimbush, S. Enders 41
- Y
- Yabıncı köyü 78
 Yahudiler 224
 Yakub Kemal 312, 313, 332, 333, 421, 446

- Yakubova, Meryem 264
 Yakubova, Selime 214
 Yakubovskiy, A.Yu. 34
 Yakup Bey 21
 Yakutlar 36, 196
 Yalta 260, 262, 287, 306, 332
 Yamaşev, Hüseyin 94, 163
 Yangaliçev, Mustafa 313
 Yaş Buharalılar 293, 349, 360, 362, 363, 390
 Yaş Hiveliler 349
 yatsı namazı 76, 89
 Yedisu 231, 232
 Yelizaveta Petrovna 122
Yengi Yol 389, 390
 Yeniçeri Ocağı 280
 Yeni İktisat Siyaseti 384
Yeni Türkistan Dergisi 28, 352, 354, 356,
 363, 370, 372-375, 377, 378, 382-
 384, 386, 387, 391, 394, 395, 411,
 417, 418, 420-422, 424-428, 429
 yerlileştirme 372, 374
 Yolçı İğemberdioğlu 390
 Yoldaş Ahunbabaoğlu 377
 Yukarı Şirdan 133
 Yunan felsefesi 65
 Yunusova, Rukiye 264
 Yusupov, Osman 397, 398, 401
 Z
 Zeki Velidi [Togan] 15, 29-32, 46, 50, 65, 87,
 100, 110, 123, 130, 140, 172, 190,
 202, 233, 259, 278, 354, 356, 364,
 368, 371, 375, 383, 389, 391, 399,
 427, 445
 Zelenskiy, İ.A. 373
 Zergerân Medresesi 154
 Zeybek, Namık Kemal 52
 Zeydan, Corci 109
 Zeynullah Resuli 9, 85, 90, 102
 Ziya Gökalp 23, 25, 345, 436
 Ziya Kemali 17, 88, 109, 112, 115, 116, 226
 ziyancılar 389
 Zola, Emil 141
 Züyebaş 345

Şehabeddin Mercanî

İsmail Gaspiralı

Abdürreşid İbrahim

Âlimcan Barudî

Rızaeddin bin Fahreddin

Ârif Kerimî ve Yusuf Akçura

Musa Cârullah Bigi

Musa Cârullah Bigi'nin İlk Gençliği

Muhammed Zâhir Bigi

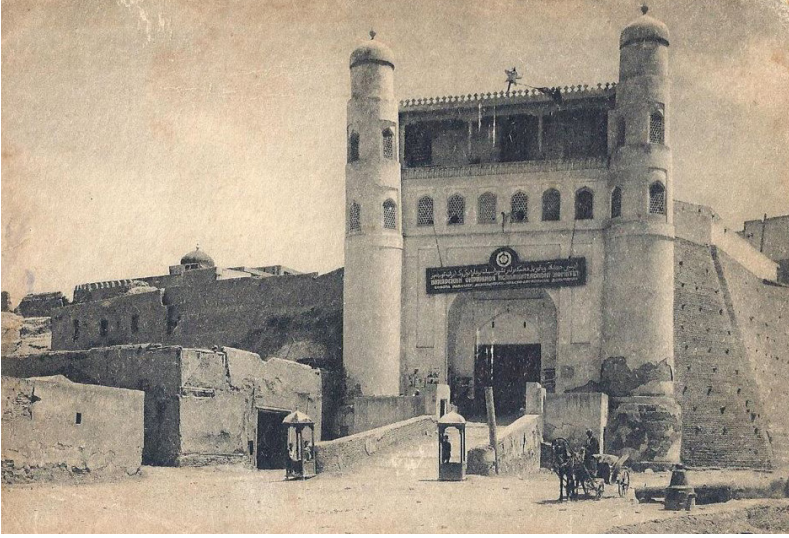
Fatih Kerimî

Ayaz İshakî

el-Islah gazetesesi redaksiyası (yazarları), Kazan, 1907-1908. Soldan sağa:
Gazetenin muharriri ve naşiri Vefâ Bahtiyarov, Abdülkebir Bekir, Fatih Emirhan,
İbrahim Emirhan, Abdullah Tukay

Buhara Kalesi'nin kapısı

Kagan İstasyonu, Yeni Buhara. Krasnovodsk'tan başlayan demir yolu Buhara'nın 11 km uzağındaki Kagan İstasyonu'ndan geçiyordu.
Rus temsilciliği burada bulunuyordu.

Moskova'daki SSCB Merkez Yürütme Kurulu'na katılan Özbekistan grubu.
Oturanlar (soldan): Yoldaş Ahunbabayev, Feyzullah Hodayev (1928)

Sovyet propaganda afişi: Perencesini (peçe) atan genç kadın “Hezir min de Âzâd!”
[şimdi ben de özgürüm!] diyerek Gençlik Teşkilâtına
(Komsomol'a) katılacağını bildiriyor.

Yuri Bregel'in *An Historical Atlas of Central Asia* adlı kitabındaki bir haritadan faydalanılmıştır. (Orjinal Haritadan Yeniden Çizen: Ceyhun Durmaz)

İDİL-URAL VE TÜRKİSTAN (XX. YÜZYIL BAŞI)

